

Foto: Anda van Riet

SPREEKWOORDEN IN HET ONDERWIJS ONBEKEND MAAKT ONBEMIND?

Sommige lezers hoor ik haast denken: waarom zouden leerlingen nog spreekwoorden moeten kennen? Dat is toch iets ouderwets wat niet meer in deze moderne tijd past? Wat is eigenlijk de meerwaarde van spreekwoorden? Die is er wel degelijk. Daarom eerst wat achtergrondinformatie over het fenomeen spreekwoord. Spreekwoorden maken onderdeel uit van een taal en de daarbij horende cultuur. Het Nederlands kent veel spreekwoorden, waarvan er vele afkomstig zijn uit de oudheid en de Bijbel. Er zijn spreekwoorden die in meerdere talen in (nagenoeg) dezelfde vorm voorkomen. Er zijn echter ook spreekwoorden die kenmerkend zijn voor één taal. Dit zijn vaak spreekwoorden waarin eigenschappen tot uitdrukking komen die typerend zijn voor een cultuur. In het geval van de Nederlandse cultuur is dat bijvoorbeeld *hard werken* ('Na gedane arbeid is het goed rusten').

Maar wat is een spreekwoord nu eigenlijk precies? De termen spreekwoorden, uitdrukkingen en gezegden worden vaak door elkaar gebruikt. Een spreekwoord is echter iets anders dan een uitdrukking of gezegde. De volgende eigenschappen zijn kenmerkend voor een spreekwoord: het is een algemene levenswijsheid, een bevestiging van de orde der dingen, het is vrijwel onveranderlijk van vorm, het staat in de onvoltooid tegenwoordige tijd, het past zich in de regel niet aan het zinsverband aan en het heeft de woordvolgorde van een mededelingszin of staat in de gebiedende wijs (het is geen vraag).

Spreekwoorden en cultuur zijn dus met elkaar verbonden. Dit blijkt ook wel uit het feit dat mensen uit andere landen en culturen moeite hebben met het aanleren van spreekwoorden. Taalinstituten die Nederlands als tweede taal onderwijzen, vinden spreekwoorden daarom belangrijk genoeg om er in hun lessen expliciet aandacht aan te besteden. Het leren kennen van Nederlandse spreekwoorden helpt bij het leren kennen van de Nederlandse cultuur. Voor de Nederlandse scholieren geldt dit eigenlijk ook: het kennen van spreekwoorden heeft ook te maken met het kennen van de

eigen cultuur. Bovendien kun je ervoor pleiten dat een taal zonder spreekwoorden verarmt. Spreekwoorden maken een taal kleurrijk en geven een spreker de gelegenheid om dingen minder direct te zeggen.

Je merkt echter dat leerlingen spreekwoorden soms niet, of maar gedeeltelijk kennen. Ze hebben de spreekwoordelijke klok wel horen luiden, maar weten dus niet waar die spreekwoordelijke klepel hangt. Ze zijn echter niet de enigen, lijkt het wel. Je kunt je afvragen of spreekwoorden nog wel gemeengoed zijn in de Nederlandse taal. Versprekingen als 'Als er één schaap over de dam is, dempt men de put' komen ook in de media regelmatig voor en kunnen tot grappige, maar soms ook pijnlijk situaties leiden. Tv-programma's als *De wereld draait door* maken er dankbaar gebruik van.

NT2-instituten besteden vaak expliciet aandacht aan spreekwoorden. Zij vinden spreekwoorden een belangrijk onderdeel van de Nederlandse taal, waarvan iemand een zekere basiskennis moet hebben. Hoe zit dat echter met leerlingen op de reguliere basisscholen en in het voortgezet onderwijs? Krijgen zij eigenlijk onderwijs in spreekwoorden? In hoeverre leren we leerlingen spreekwoorden aan, behalve dan dat ze af en toe ter sprake komen?

Spreekwoordenkennis

Hoe is het gesteld met de spreekwoordenkennis van middelbare scholieren tussen de twaalf en achttien jaar? Uit een kleinschalig onderzoek onder vijftig middelbare scholieren in verschillende leerjaren en onderwijsstromen in het voortgezet onderwijs blijkt dat wanneer zij een vragenlijst in moet vullen waarin dertig spreekwoorden getoetst worden, zij van die dertig spreekwoorden er gemiddeld iets meer dan de helft kennen. De helft van de gevraagde spreekwoorden kennen de leerlingen dus niet. Het gaat dan niet eens om spreekwoorden die zeldzaam in het gebruik zijn. Ook veelgebruikte spreekwoorden als 'De morgenstond heeft goud in de mond' en 'Onbekend maakt onbemind' kenden de meeste scholieren in dit onderzoek niet.

'De appel valt niet ver van de boom', 'Schoenmaker, blijf bij je leest' en 'Onbekend maakt onbemind'. Zo af en toe laat je in de les een spreekwoord vallen. Wat voor reactie levert dit doorgaans bij de leerlingen op? Verbazing, verwarring? Je krijgt het gevoel dat de leerlingen nauwelijks spreekwoorden kennen. Inderdaad, je gevoel laat je niet in de steek. Het lijkt erop dat de leerlingen steeds minder spreekwoorden kennen. Interesseert het je niet, of is er wat anders aan de hand? DOOR MIGNON VAN HASSELT

Er is echter wel verschil in een spreekwoord herkennen en een spreekwoord produceren. Leerlingen kunnen vaker de goede betekenis aan een spreekwoord geven (receptieve kennis) dan dat ze het spreekwoord correct weten aan te vullen (productieve kennis). Het blijkt bovendien dat de oudere leerlingen het beter doen dan de jongere leerlingen. Waarschijnlijk hebben de oudere jongeren meer jaren 'taalervaring' en hebben zij meer kans gehad om spreekwoorden in het dagelijks leven tegen te komen. Een van de plekken waar ze deze spreekwoorden tegen zouden moeten komen, is het onderwijs.

Spreekwoordenonderwijs

Zoals bekend is het Nederlandse onderwijs gestoeld op de kerndoelen voor het basisonderwijs en de eindtermen voor het voortgezet onderwijs. Deze zijn vastgesteld door het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en beschrijven (soms in slechts minieme omschrijvingen) wat een leerling moet kennen en beheersen aan het einde van een onderwijsperiode. Wanneer men wil weten in hoeverre het onderwijs aandacht besteedt aan spreekwoorden, zouden deze documenten dus uitkomst moeten bieden. Wanneer spreekwoordenonderwijs wordt voorgeschreven vanuit het ministerie, moet het onderwijs ze immers opnemen in het onderwijsprogramma. Zowel de kerndoelen basisonderwijs, als de eindtermen voortgezet onderwijs (alle richtingen) reppen echter met geen woord over spreekwoordenonderwijs.

Opmerkelijk is echter dat de kerndoelen basisonderwijs uit 1998 (de huidige stammen uit 2006) ze wél noemen. Sinds 2006 komt spreekwoordenonderwijs dus niet meer in de voorschriften van het ministerie voor. Dit heeft meer consequenties dan je misschien denkt. De taalmethoden voor zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs zijn namelijk geënt op de kerndoelen en eindtermen. Wanneer die niets voorschrijven op het gebied van spreekwoordenonderwijs, zullen de methodes er dan ook niet vanzelfsprekend aandacht aan besteden. Gevolg daarvan is dat leerkrachten in het basisonderwijs en docenten Nederlands in het voortgezet onderwijs die hun methode volgen, ook geen

Een *spreekwoord* is een vaststaande zin met een figuurlijke betekenis. Een voorbeeld van een spreekwoord is: 'De appel valt niet ver van de boom'.

Volgens de Taaladviesdienst van het genootschap Onze Taal* bestaan er naast het spreekwoord ook nog het *gezegde*, de *zegswijze* en de *uitdrukking*.

Een *gezegde* is een vaste verbinding van woorden met een figuurlijke betekenis, die geen werkwoord bevat en op zichzelf nooit een zin vormt. Een voorbeeld van een gezegde is: 'met hart en ziel'.

Een *zegswijze* kan wel een zin vormen (in tegenstelling tot gezegden), en het onderwerp en de werkwoordstijd kunnen aangepast worden (dit in tegenstelling tot spreekwoorden). Een *zegswijze* is bijvoorbeeld 'Het loopt de spuigaten uit', of in 'aangepaste' vorm: 'Het lawaai liep de spuigaten uit'.

Een *uitdrukking* is volgens Van Dale een 'vaste, idiomatische verbinding van woorden, met een figuurlijke of metonymische betekenis', bijvoorbeeld 'iemand van haver tot gort kennen'. In de praktijk wordt *uitdrukking* als een soort algemeen, overkoepelend begrip gebruikt voor alle vaste verbindingen met een figuurlijke betekenis.

structurele aandacht besteden aan spreekwoorden. Die enkele keer dat deze methoden overigens spreekwoorden behandelen, worden deze dikwijls maar eenmaal aangeboden en niet herhaald. We weten echter uit onderzoek naar woordenschatverwerving dat herhaling de sleutel tot succes is wat goede woordenschatverwerving betreft. De kans dat een spreekwoord dan blijft hangen is erg klein, zeker als een leerling zo'n spreekwoord in zijn directe omgeving nergens meer tegenkomt. Is het dan zo verwonderlijk dat scholieren in steeds mindere mate spreekwoorden kennen en gebruiken?

Onbekend maakt onbemind?

De aandacht voor spreekwoorden in het onderwijs lijkt dus grotendeels samen te vallen met bevlogenheid van de docent voor dit onderwerp. Ook zijn of haar creativiteit speelt hierin een rol. Wanneer een docent alleen de methode zou volgen, komen spreekwoorden immers maar weinig aan de orde. Docenten moeten nu zelf tijd en moeite ervoor vinden, willen spreekwoorden in de les aan bod komen.

Gelukkig zijn er nog genoeg docenten die spreekwoorden inderdaad belangrijk genoeg vinden om in de les aandacht eraan te besteden. Na een oproep via de

'WIE ZIJN BILLEN BRANDT, MOET OP DE BLAREN ZITTEN.'

VOORBEWERKEN Zijn er leerlingen die dit spreekwoord kennen? Waar denken ze aan als ze dit spreekwoord horen? Wat gebeurt er als je je ergens aan brandt? Is dit een fijn gevoel of juist niet?

SEMANTISEREN De betekenis van dit spreekwoord is dat als je een misstap begaat, je de gevolgen ervan moet ervaren. Je kunt dit spreekwoord bijvoorbeeld gebruiken als je klasgenoot niet heeft geleerd voor een proefwerk en vervolgens een 3 heeft gekregen.

CONSOLIDEREN Schrijf de woorden van het spreekwoord door elkaar op en laat de leerlingen ze weer in de goede volgorde leggen: zitten – billen – moet – op – wie – brandt – wie – de – zijn – blaren.

Maak een kaartje met daarop het spreekwoord en een kaartje met daarop de betekenis van het spreekwoord en neem dit met andere spreekwoorden en hun betekenissen op in een memoryspel, waarin de goede spreekwoorden bij de goede betekenis gezocht moeten worden.

CONTROLLEREN Neem het spreekwoord in een (onderdeel van) een toets op.

List/Vakcommunity Nederlands (<www.digischool.nl>) kreeg ik van diverse docenten zelfontwikkelde materialen toegestuurd, variërend van een plaat waarop allerlei spreekwoorden zijn afgebeeld tot een PowerPoint.

Lesmateriaal speciaal gericht op spreekwoorden is maar erg weinig op de markt. De meeste van deze lesmaterialen zijn bovendien meer gericht op het aanleren van uitdrukkingen en niet zozeer spreekwoorden. Methoden als *Muiswerk Uitdrukkingen 1 en 2* (Muiswerk) en *Goed gebekt* (Uitgeverij Pak) en het *Spreekwoordenspel* (Scala) kunnen uitkomst bieden. Websites als <www.spreekwoorden.nl> en <www.spreekwoord.nl> kunnen voor leerlingen als naslagwerk dienen. Van Dale heeft een speciaal *Spreekwoordenboek* (Cox, 2007), maar deze is met zijn 14.527 spreekwoorden voor de leerlingen wellicht een brug te ver. Gelukkig bestaan er van Van Dale ook het *Junior spreekwoordenboek* (Daniëls, 2009) en *Modern spreekwoordenboek: elk nadeel heeft zijn voordeel* (Den Boom, 2009), die wat compacter van aard zijn.

Zoals al eerder besproken, heeft het één keer laten passeren van een spreekwoord geen zin als je echt wil dat een leerling een spreekwoord leert. Herhaling is dan het sleutelwoord. De viertakt (Verhallen & Verhallen, 1994), een methode die in het woordenschatonderwijs

wordt ingezet, kan ook voor het aanleren van spreekwoorden uitkomst bieden. De viertakt bestaat uit vier stappen, te weten:

1. voorbereiden – aansluiten bij de voorkennis van een leerling;
2. semantiseren – uitleggen in de context;
3. consolideren – oefenen en herhalen;
4. controleren.

Voor het aanleren van een spreekwoord betekent dit:

1. Voorbereiden – vraag de leerlingen of ze het spreekwoord kennen, waar denken ze aan als ze het spreekwoord horen en waarom denken ze daaraan?
2. Semantiseren – leg de betekenis van het spreekwoord uit en geef daarbij voorbeelden van situaties waarin het spreekwoord gebruikt kan worden.
3. Consolideren – laat de leerlingen oefeningen doen met het spreekwoord. Bijvoorbeeld: hussel de woorden uit het spreekwoord door elkaar en laat de leerlingen weer een goede zin vormen, maak kaartjes met spreekwoorden en kaartjes met betekenissen en laat de leerlingen de goede kaartjes bij elkaar zoeken, laat leerlingen een situatie uitbeelden waarin je een spreekwoord kunt gebruiken en laat de andere leerlingen raden om welk spreekwoord het gaat. Er zijn mogelijkheden genoeg.
4. Controleren – neem een aantal spreekwoorden in een (deel van een) toets op.

Je kunt natuurlijk nooit op deze manier alle spreekwoorden aanleren die er zijn. Selecteer hiervoor spreekwoorden waarvan je denkt dat de leerlingen ze weleens tegen kunnen komen in hun omgeving en waarvan het daarom goed zou zijn als de leerlingen ze zouden beheersen.

Zoals gezegd is er in het Nederlandse onderwijs niet structureel aandacht en vooral tijd ingeruimd voor spreekwoordenonderwijs. Aan de docent Nederlands zal dit echter niet liggen, bevlogenheid met het onderwerp is er alom. Dus als we willen dat het Nederlandse spreekwoord niet uit beeld verdwijnt, dan kunnen we beter voorkomen dan genezen, want als het kalf verdrongen is ... juist: dempt men de put. ■

* Informatie afkomstig van <www.onzetaal.nl/advies/spreekwoord.php>.

LITERATUUR

- Boom, T. den (Ed.). (2009). *Van Dale modern spreekwoordenboek: elk nadeel heeft zijn voordeel*. Utrecht: Van Dale.
- Cox, H. I. (Ed.). (2007). *Van Dale groot spreekwoordenboek*. Utrecht: Van Dale.
- Daniëls, W. (Ed.). (2009). *Van Dale junior spreekwoordenboek*. Utrecht: Van Dale.
- Verhallen, M., & Verhallen, S. (1994). *Woorden leren, woorden onderwijzen*. Amersfoort: CPS.

De aandacht voor spreekwoorden in het onderwijs lijkt grotendeels samen te vallen met bevlogenheid van de docent voor dit onderwerp